

**VLOGA REFORMACIJE V SLOVENSKI ETNOGENEZI:
ETNIČNA KOLEKTIVNA IDENTITETA NA PREMICI
ZGODOVINE DOLGEGA TRAJANJA****VANJA KOČEVAR**Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Ljubljana
vanja.kocevar@zrc-sazu.si

Razprava obravnava pomen reformacije za razvoj slovenske etnične identitete. Čeprav je bilo obravnavano gibanje širom Evrope v prvi vrsti verske narave, so na slovenski premici zgodovine dolgega trajanja njegovi dosežki bolj kot na konfesionalnem vidni na področju izgradnje kolektivne etnične identitete. Deželno knež-ja protireformacija je namreč v notranjeavstrijskih deželah zlasti med letoma 1598 in 1628 protestantizem odpravila, katoliška obnova pa se je pri svojem delu opr- la na določene pridobitve reformacijske dobe. Po oceni razprave so za nadaljnji raz- voj Slovencev kot etnične skupnosti pomembne zlasti štiri protestantske stvaritve iz dobe reformacije, in sicer: 1) knjižna norma, ki se je v polnosti izoblikovala med letoma 1550 in 1584, 2) koncept Slovenske cerkve, ki ga leta 1550 zasnoval Primož Trubar, 3) mit o etnični izbranosti, oprt na stavek iz Pavlovega *Pisma Rimljanom*, »in vsak jezik bo slavil Boga« (Rim 14,11), ter 4) topos o velikem obsegu slovanskega/slovenskega jezika z zametki nacionalnega mita.

Ključne besede: reformacija, slovenska etnogeneza, knjižna norma, Slovenska cer- kevi, (proto)nacionalizem

**The Role of the Reformation in Slovene Ethnogenesis:
Collective Ethnic Identity in Long-Term History**

The paper discusses the importance of the Reformation for the development of the Slovene ethnic identity. Although the movement across Europe was primarily of a religious nature, its impact in the long-term history of Slovenia is more visible in the establishment of collective ethnic identity than in the domain of religion. While the sovereign Counter-Reformation abolished Protestantism in the Inner Austrian lands, especially between 1598 and 1628, the Catholic Revival used certain achievements of the Reformation period in its own pursuits. According to the discussion, four Protestant creations from the Reformation period were especially important for the further development of Slovenes as an ethnic community: (1) the linguis-

tic norm, which was fully formed between 1550 and 1584, (2) the concept of the Slovene church conceived by Primož Trubar in 1550, (3) the myth of the chosen ethnicity based on a sentence from the Letter of Paul to the Romans: "and every tongue will praise God" (Romans 14:11) and (4) a topos about the great extent of the Slavic/Slovene language with the beginnings of a national myth.

Keywords: Reformation, Slovene ethnogenesis, linguistic norm, Slovene church, (proto-)nationalism

*Dókler bo Nemčija zvesta, cvelà bo Lutrova slava,
hvala živila po njem, z naukom dobljena, bo vdilj;
dokler Slovenija bo zvesta, cvelà bo Trubarja slava,
hvala živila po njem, z naukom dobljena, bo vdilj.*
(Matija Trost, 1587, prevod: Anton Sovrè)¹

Uvod

Razprava se pri svojem izvajanju opira na izsledke slovenskega zgodovinopisja, jezikoslovja in literarne znanosti. Večina dejstev, predstavljenih v nadaljevanju, je slovenski (strokovni) javnosti sicer že znana, vendar si ta študija prizadeva, da bi jih predstavila v novi luči in jih s pomočjo socioloških konceptov, ki v slovenski humanistiki in družboslovju do zdaj še niso bili deležni večje pozornosti, postavila v širši koncept zgodovine razvoja slovenske etnične kolektivne identitete ali etnogeneze. Glavna cilja razprave sta torej: 1) predstaviti vlogo, ki jo je reformacija imela v procesu razvoja slovenske etnične kolektivne identitete, in 2) ugotoviti, kateri dosežki tega obdobja so slovenstvu pustili trajni pečat.

Teoretski okvir predstavlja model izgrajenosti etnične kolektivne identitete, kot ga v svojih delih razvijata Don Handelman (1977, 187–200)² in Anthony D. Smith (2009, 27) in ki kot glavni kriterij upošteva izgrajenost kolektivne identitete določene etnične skupnosti. Model

¹ Citirano po: Höfler 2009, 53, 69, op. 120.

² V primerjavi s Smithom, ki se na Handelmana sicer sklicuje, slednji loči štiri organizacijske dimenzije etničnosti: 1) etnično kategorijo (angl. *ethnic category*), 2)

je zasnovan kot lestvica, ki predstavlja gradacijo etničnih vezi od najohlapnejših do najtrdnjših. Avtorja tozadevno ločita tri pglavitne stopnje razvoja etnične skupnosti, in sicer: 1) etnično kategorijo, ki jo določa eno ali več etničnih znamenj (jezik, navade ali vera), sicer pa se njeni člani zaradi šibke kohezije lastne skupnosti določajo bolj v odnosu do drugih, 2) etnično mrežo, ki poseduje določene skupne institucije (npr. kulturna središča), in 3) etnično skupino ali etnijo, katere vodilni sloji imajo razvit občutek skupinske solidarnosti, vsi člani skupnosti pa delijo predniški mit o svojem izvoru in zgodovinski spomin.

Prvi poskus aplikacije omenjenega modela na zgodovinski primer slovenske etnogeneze je bil že opravljen v drugi iz serije treh razprav »Ali je slovenska etnična identiteta obstajala v prednacionalni dobi? Kolektivne identitete in amplitude pomena etničnosti v zgodnjem novem veku«, ki je bila objavljena v *Zgodovinskem časopisu* (Kočevar 2019b, 382–87). Pričujoča razprava pa bo posvečujoč se zgolj obdobju reformacije konturam izpred dveh let poskusila dodati jasnejše poteze. Ob tem velja izpostaviti še koncept »amplitud pomena etničnosti«, ki je bil prav tako predstavljen v zgoraj omenjeni seriji razprav in je namenjen opisovanju variiranja pomena etnične kategorije za nastajanje ali utrjevanje kolektivnih identitet (Kočevar 2019b, 382–98; 2020, 39–95).

Nihanje pomena etničnosti na premici zgodovine dolgega trajanja je treba imeti pred očmi še zlasti, ko se posvečamo raziskovanju kolektivnih identitet v obdobju reformacije. Slovenska humanistika in družboslovje v zadnjih desetletjih namreč pogosto opozarjata, da pglavitni cilj jezikovnega dela protestantov ni bil »narodnobuditeljski«, temveč verski. To sicer drži, konfesionalno obdobje, kot zgodovinopisje običajno imenuje čas med letoma 1526 in 1648, je temeljilo na srednjeveški maksimi *religio vinculum rei publice* (Dolinar 2011, 327; Brendle 2015, 100), kar bi v prostem prevodu pomenilo, da je vera vezivo države, vendar je reformacija pri Slovencih, paradoksalno, trajnejše sledi kot na verskem pustila prav na etničnem področju, in sicer zlasti s štirimi dosežki, ki so predstavljeni v nadaljevanju.

etnično mrežo (angl. *ethnic network*), 3) etnično združbo (angl. *ethnic association*) in 4) etnično skupino (angl. *ethnic community*).

Knjižna norma

Slovenski jezik, ki je skozi zgodovino vselej predstavljal ključno etnično znamenje (angl. *ethnic marker*)³ in glavni steber kolektivne identitete Slovencev, se je na prostoru med Vzhodnimi Alpami, severnim Jadranom in Panonsko nižino ob koncu zgodnjega srednjega veka razvil iz praslovanščine. Po mnenju Marka Snoja lahko za poimenovanje tega jezika od 8. stoletja do približno leta 1050 uporabljamo besedno zvezo *stara slovenščina*. Za označevanje istega kontinuuma med letoma 1050 in 1550 pa jezikoslovje običajno uporablja sintagmo *zgodnjeslovenski jezik*. Znotraj tega se je najkasneje v 12. stoletju zaključilo še več procesov, ki jih ima stroka za ekskluzivno slovenske in jih zasledimo na celotnem slovenskem etničnem prostoru. Od tedaj dalje jezikoslovje lahko z gotovostjo ločuje slovenski idiom od sosednjega kajkavskega in čakavskega. (Snoj, v tisku)

Snoj o povezanosti jezikovnih procesov s kolektivnimi etničnimi identitetami ugotavlja še, da ko jezikovne inovacije ene skupnosti pri drugi niso sprejete, meja, ki jo zariše izoglosa,⁴ hkrati predstavlja tudi mejo identitetne skupnosti. To velja, tako Snój (v tisku), tudi, »če zavedanja o tej identiteti še ni bilo in se je identiteta izkazovala samo v dejanjih, kot sta širjenje jezikovnih inovacij do meje s kajkavsko in čakavsko identitetno skupnostjo in ustavljanje kajkavskih in čakavskih jezikovnih inovacij na isti črti«. Ugotovitve jezikoslovja o nastajanju jezikovnih in etničnih meja se torej skladajo z zgoraj omenjenim Handelmanovim in Smithovim modelom razvoja etničnih vezi, po katerem etnične kategorije določa eno ali več etničnih znamenj, npr. jezik, njihovi člani pa pogosto bolje vedo, kaj niso, kot to, kaj so (Smith 2009, 27–28).

- 3 Na koncept etničnih znamenj (angl. *ethnic markers*) se pri svojih raziskavah etničnosti opira Pierre L. van den Berghe. Anthony D. Smith po drugi strani uporablja koncept kulturnih markerjev (angl. *cultural markers*), ki jih opredeli kot: jezik, navade in religijo. Te značilnosti v van den Berghovem konceptu spadajo v drugo (etnična uniformnost) in tretjo (vedenjske značilnosti) skupino etničnih znamenj. Prim. Smith 2009, 27; Berghe 1991, 107. O tem gl. tudi: Kočevar 2019a, 94, op. 23.
- 4 Izoglosa je črta, ki zaznamuje območje z določenim jezikovnim pojavom (»Izoglosa« s. d.).

Slovinci so po preliminarni oceni zgodnji novi vek torej dočakali kot etnična kategorija z lastnim jezikom (gl. Kočevar 2019b, 382–87), ljudsko kulturo (Cevc 2000, 559–80) in nezapisanim ljudskim pesništvom (Pogorelec 2011, 35). Poleg tega se je *stara* in *zgodnja* slovenščina od *Brižinskih spomenikov* dalje sporadično zapisovala, razvile pa so se tudi variante »slovenskih pismenih jezikov«. ⁵ Ključna sprememba v razvoju slovenske etnične identitete je nato nastopila sredi 16. stoletja kot stranski produkt obdobja reformacije, ko je Primož Trubar z objavo *Katekizma* in *Abecednika* postavil temelj nepretrgani knjižni tradiciji slovenskega jezika (Pogorelec 2011, 20). Trubarjeva izjava glede slovenščine v *Katekizmu* (1550), da »se ta jezik poprej ni nikoli pisal niti tiskal«, odpira vprašanje, ali je reformator srednjeveške zapise slovenščine poznal ali ne (Rajhman [1982] 2013). ⁶

Trubar je, po ugotovitvah Brede Pogorelec, v svoje delo deloma prevzel tudi sočasno, nezapisano slovensko ljudsko pesništvo, sam knjižni jezik pa je oprl na sočasni mestni govor Ljubljane, ki je s svojo lego na stičišču dolenjskih in gorenjskih govorov vseboval značilnosti obeh osrednjih dialektov. Poleg tega Pogorelčeva utemeljeno domneva, da je Trubar svoj »slovenski *koine*« še pred zapisom najprej izpilil v sedemnajstih letih pridiganja po slovenskem etničnem prostoru. (Pogorelec 2011, 20, 34) Vendar njegova vzpostavitev knjižnega standarda ne bi mogla uspeti, ko ne bi bila oprta na dejanske jezikovne razmere na terenu, kot je bila neuspešna zamisel Petra Pavla Vergerija ml. o oblikovanju enotnega jezika za vsa južnoslovanska ljudstva (Grdina 1999a, 115–22; Höfler 2009, 58).

Pod Vergerijevim vplivom je Trubar, kot ugotavlja Igor Grdina, med govorce slovenskega jezika enkrat prištel tudi Hrvate in kajkavce (Bezjake, kot jih imenuje sam) (Grdina 1999a, 115–22; Höfler 2009, 58). Vendar je njegov jezik kljub temu ostal omejen na Slovence, kot tujega

5 Za kratek pregled razvoja »slovenskih pismenih jezikov« od Brižinskih spomenikov do Trubarja gl. Pogorelec 2011, 55–59.

6 Na podoben nazor naletimo pri Juriju Dalmatinu, ki je v svojem predgovoru v slovenski prevod *Svetega pisma* s 1. januarja 1584 med drugim zapisal, da se slovenski jezik še pred »kakimi tridesetimi leti« ni »niti pisal niti spravljal na papir« (Rajhman 1997, 292–93, izvornik 283).

pa so ga dojemali tudi »Bezjaki« sami, kot dokazuje ocena Trubarjevega dela, nastala februarja 1560, v kateri je anonimni avtor med drugim zapisal:

[G]ovor, ki ga je avtor predstavil kot slovanskega, je omejen na posebnosti slovanskega jezika, ki ga uporabljajo v deželah Štajerski, Kranjski in Koroški, tako da bodo, če bodo ta prevod brali med tistimi Slovani, ki bivajo v zgornjih delih ogrskega kraljestva, v turčianski, moravski, liptovski in drugih sosednjih županijah, razumeli le malo ali skoraj nič. Enako je potrebno domnevati o Poljakih, Čehih, Moravcih, Rusih, Moskovitih, Ilirih in tistih, ki živijo v okolici Zagreba, da namreč tega prevoda ne bodo razumeli. ([Skalič?] [1560] 2015, 390, izvornik 389)⁷

Geografski okvir naslovnikov svojih del pa je v odgovoru na anonimno oceno svojega dela, ki je sledil že marca istega leta, podal tudi Trubar sam, ko je zapisal:

Dobri mož, ki je svojo sodbo o mojih knjigah izročil kraljevemu dostojanstvu, ni ne Kranjec ne Spodnještajec, temveč Bezjak, morda utegne biti doktor Skalič. Sem pa kraljevemu dostojanstvu javno v posvetilnem pismu in prav tako v svoji poslanici, nanj naslovljeni, pisal, da hočem imeti za presojevalce in sodnike svojih spisov samo Kranjce, Spodnještajerce, Korošce, Istrane in tiste iz Slovenske marke, ne pa Bezjakov, Hrvatov, Čehov ali Poljakov. (Trubar [1560] 2015, 59, izvornik 58)⁸

Slovenski knjižni jezik je nato pičlih 34 let po izidu prvih dveh knjig dobil še svoj celotni prevod *Svetega pisma*, ki ga je prispeval Jurij Dalmatin, in svojo prvo slovnico *Arcticae horulae*, ki jo je prispeval Adam Bohorič (Pogorelec 2011, 35; Ahačič 2007, 69–211; Dolinar et al. 2011, 134). Ob tem velja izpostaviti še pomen posebne komisije, sestavljene iz teologov in predstavnikov deželnihi stanov Štajerske, Koroške in Kranjske, ki so Dalmatinov prevod *Biblije* pregledali tudi po jezikovni plati in Trubarjev pravopis nadomestili z izboljšanim Kreljevim. Sebastjan Krelj, ki je bil sicer bolj kot latinici naklonjen cirilici in ne-

7 Tj. Vrečko in Krajnc-Vrečko 2015, 390, izvornik 389.

8 Tj. Vrečko in Krajnc-Vrečko 2015, 59, izvornik 58.

mara tudi glagolici, se s slednjim predlogom sicer ni uspel uveljaviti (Pogorelec 2011, 36; prim. Rupel 1934, 232; Dolinar et al. 2011, 232),⁹ je pa komisija, kot poroča Adam Bohorič, posredno botrovala nastanku njegove »kranjske slovnice« (Rupel 1934, 232).

Obdobje reformacije sta konec 16. stoletja sklenili deželnoknežja protireformacija in katoliška obnova, ki sta, kot opozarja Kozma Ahačič, po eni strani sicer dosledno brisali konfesionalno delo protestantov, po drugi strani pa ohranili in nadgradili njihovo jezikovno izročilo. Ljubljanski škof Tomaž Hren je tako v letih 1602 in 1621 od papeža dosegel dovoljenje, da so nekateri njegovi duhovniki pri svojem delu smeli uporabljati protestantske knjige (Ahačič 2012, 17, 58–62), na Dalmatinovem prevodu *Svetega pisma* pa sta temeljila tudi katoliška lekcionarja *Evangelia inu lystuvi* iz let 1613 in 1672 (Vidmar, v tisku).

Jezikoslovje je neizpodbitno dokazalo neprekinjeno kontinuiteto slovenskega knjižnega jezika od Primoža Trubarja dalje (Ahačič 2012, 227–28). Ker je Bohoričeva slovnica do njene ponovne objave, ki jo je leta 1715 priskrbel Hipolit Novomeški, veljala za izgubljeno (gl. Ahačič 2012, 87–140), je enotnost slovenske knjižne norme v času katoliškega pismenstva vzdrževala zlasti Dalmatinova *Biblija* (Pogorelec 2011, 21–23; Ahačič 2012, 17–19, 20, 52–53, 58–60, 87, 172, 228, 231), njen nadnarečni značaj pa so še zlasti vzdrževali redovni pridigarji, ki so se redno selili po celotnem slovenskem etničnem prostoru (Ahačič 2012, 233). Sredotežne sile slovenske etnične identitete so v obdobju baroka predstavljala tudi vseslovenska romanja, kot npr. »kranjsko romanje« (nem. *Krainer Wallfahrt*) h grobu Eme Krške (Wakounig 2017, 153–54).

Čeprav med letoma 1615 in 1672 ni bila natisnjena nobena slovenska knjiga (Ogrin 2020, 375–77, 397–98), slovensko pismenstvo, oprto na protestantsko knjižno tradicijo, v t. i. katoliški dobi ni zamrlo, temveč se je nadaljevalo v rokopisni obliki in ustvarilo kompleksen sestav literarnih besedil, ki so obsegala meditativno-pripovedno prozo, duhovno pesem in duhovno dramo (Ogrin 2018, 25–26; Ahačič 2012, 227). Matija Ogrin

9 Prihodnja raziskovanja tega vprašanja bodo morala upoštevati tudi gradivo kranjskih deželnih stanov: ARS, SI AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, 1. reg., šk. 88 (fasc. 54), 2. snopič 1–4.

zato predlaga, da bi bilo namesto »dobe književnega zastoja« bolj upravičeno govoriti o »dobi slovenskih rokopisov«. Kot razlog za odsotnost slovenskih tiskov v tem obdobju poleg političnih razlogov izpostavlja tudi majhnost slovenskega tržišča in velika finančna bremena, povezana s tridesetletno vojno (Ogrin 2020, 375–98).

Koncept Slovenske cerkve

Poleg praktično-sporazumevalne funkcije je (materni) jezik skozi zgodovino pri mnogih etničnih skupnostih vselej predstavljal tudi enega od ključnih etničnih znamenj in nosilcev kolektivne identitete njegovih govorcev, četudi je v določenih obdobjih po pomenu zaostajal za konfesionalno ali deželno pripadnostjo (gl. Berghe 1991, 104; Južnič 1993, 283–89; Kočevar 2019b, 375–80). Hagen Schulze opozori na več primerov iz visoko- in poznosrednjeveške zgodovine Evrope, v katerih je prišlo do pojmovnega enačenja med jezikom in etnično skupnostjo. Tako je Walther von der Vogelweide konec 12. stoletja, ko je nemški prostor pretresal nasledstveni spor med Staufovci in Welfi, vzkliknil: »[S]ô wê dir, tiuschiu zunge, wie stât dîn ordenunge!«¹⁰ Gorje, o katerem je govoril znameniti minezenger, je namreč dejansko grozilo (nemško govorečim) knezom Cesarstva, ki se niso mogli zediniti glede izvolitve kralja. (Schulze 2003, 116)

Leta 1454 so stanovi Svetega rimskega cesarstva Eneja Silvija Piccolominija, ki jih je na državnem zboru v Regensburgu kot cesarjev odposlanec spodbujal k križarski vojni proti Turkom in ponovni osvojitvi Konstantinopla, zavrnil, češ da mora cesar najprej poskrbeti za cesarstvo, ki je tedaj nujno potrebovalo reformo. Pri svoji argumentaciji so se poslužili podobne prispodobne kot znameniti pesnik poltretje stoletje prej, in sicer: »[S]olich fuernemig wirdig und edel land, als Teutsch gezunge ist, [...] und auch das heilig reich, so loblich an Teutsch gezun-

10 Citirano po Wimmer in Jackson 1998, 324. Prosti prevod bi se glasil: »[G]orje ti torej, nemški jezik, kaj se dogaja s tvojim redom.«

ge bracht, in grosser unordenung.«¹¹ Po mnenju Schulzeja se »nemški jezik« (nem. *Teutsch gezunge*) nanaša na nemško govoreče stanovne v cesarstvu. Stanovi so torej hoteli, da cesar najprej poskrbi za cesarstvo, v katerem so vladali neredi (Schulze 2003, 133).

Zgovorna sta tudi angleška primera iz časa kralja Edvarda I. (1239–1307) (Treharne s. d.), ki ju navaja Schulze in sta vsebovana v kraljevih vabilih na zasedanja parlamenta. Leta 1283, ko se je angleški kralj vojskoval s sosednjimi Valižani, je v svojem vabilu med drugim zapisal, da »je jezik Valižanov napadel« tako njegove prednike, njega osebno kot tudi njegovo kraljestvo. Nato je Edvard I. leta 1295, ko si je bil v laseh s Francozi, člane parlamenta med drugim svaril, da namerava francoski kralj z mogočnim ladjevjem in vojsko povsem uničiti »angleški jezik« Schulze (2003, 115–16). Angleški kralj je torej s konceptom jezika označeval tudi obe ljudstvi – Valižane in Angleže –, ki sta govorili angleško in valižansko.

Materinščina je pomembno vlogo večkrat igrala tudi v zgodovini dežel Češke krone. Jezik je kot ključno etnično znamenje, ki je ločevalo Čeha od Nemcev, izpostavljen npr. v *Dalimilovi kroniki* iz leta 1314. Tozadevno so najbolj povedne besede, ki jih je avtor kronike položil v usta enemu od njenih junakov: ta je zavračajoč poroko z Nemko ugotavljal, da bi mu Nemka otroke vzgojila v nemščini, tuj jezik pa bi deželi prinesel pogubo.¹² Navedek med drugim kaže tudi na to, da češčina 14. stoletja še ni imela ustreznice za nemški izraz *Volk* in je za označevanje ljudstva uporabljala kar njegovo najbolj očitno znamenje – *jazyk* (Treichler 2007, 12). Pomen jezika kot stebra kolektivne identitete pa je na Češkem zopet izrazito narasel pred in med husitskimi vojnami konec 14. in v prvi polovici 15. stoletja (Kočevar 2020, 71–73).

11 Citirano po: Schulze 2003, 133. Prosti prevod bi se glasil: »[T]akšna odlična, dostojanstvena in plemenita dežela, ko je nemški jezik [...] in tudi Sveto [rimsko] cesarstvo, tako hvalevredno prinaša nemški jezik, [je] v velikem neredu.«

12 Odlomek se v prevodu Andreja Rozmana (2011, 275) glasi: »Raje se s češko kmetico poročim, / kakor nemško kraljico za ženo bi imel. / Vsak hrepeni po svojem jeziku, / zato bo Nemka manj naklonjena mojim ljudem; / Nemka mi bo rodila nemške otroke / in v nemščini jih bo vzgojila. / In zato bo tuj jezik / prinesel deželi pogubo.«

Ob koncu srednjega veka na podoben primer naletimo tudi v neposredni sosesčini slovenskega etničnega prostora, in sicer je hrvaški glagoljaš pop Martinac z Grobnika v *Drugem novljanskem brevijarju* iz leta 1495 med drugim opisal tudi bitko na Krbavskem polju (»Martinac, pop« s. d.), v kateri so Turki 9. septembra 1493 uničili hrvaško vojsko (Kekez 2010, 37–41). *Zapis popa Martinca* govori tudi o grozodejstvih Turkov, ki, zapiše avtor, »nalegoše na jazik hrvatski« (Rotar 1991, 357). Janez Rotar je glede pomena besede *jazik* v zgornjem navedku ugotavljal, da je hrvaški pisec s konca 15. stoletja jezik svojega ljudstva pojmoval kot prvi znak entitete, etnične pripadnosti in samosvojesti (str. 357). To dokazuje, da je (materni) jezik v mnogih predelih Evrope v visokem in poznem srednjem veku lahko označeval tudi ljudstvo, ki ga je govorilo.

Na Slovenskem nam podobni primeri sicer niso znani, so pa na jezikovni in etnični pripadnosti temeljili integralni označevalci za slovenski etnični prostor, ki izvemši Slovensko marko (Höfler 2009, 18) sicer niso imeli politično-upravnih atributov.¹³ Tomaž Lazar je na podlagi študije vpliva vojskovanja na oblikovanje kolektivnih identitet v srednjem veku dokazal, da je do sredine 14. stoletja na slovenskem etničnem prostoru obstajal otipljiv geografski pojem, ki se je označeval s toponimom *Sclavonia* ter kot tak presegal deželne meje in premogel navzven prepoznavno identiteto. V poznem srednjem veku pa so se, sprva med višjim sloji, začele vse bolj krepiti deželne identitete. (Lazar, v tisku; prim. Höfler 2009, 13–18) Integralni označevalci za politično-upravno razdeljeni slovenski prostor so se nekajkrat pojavili še v času Maksimilijana I.¹⁴ in nato reformacije, nakar so se do zgodnjega 19. stoletja umaknili

13 Sergij Vilfan je zagovarjal stališče, da so vpadi Ogrov slovenskim prednikom v okviru vzhodnofrankovske države onemogočili razvoj nove pokrajinske zveze, ki bi izhajala iz nekdanje plemenske povezave, kot se je to zgodilo npr. pri Čehih. Pohodi Ogrov so za nameček povzročili nastanek (obrambnih) krajin, iz katerih so se nato razvile dežele (gl. Vilfan 1961, 442; Kočevar 2018, 149–50).

14 Primož Simoniti navaja, da je v fragmentih neke latinske avtobiografije Maksimilijana I. navedeno tudi, da se je cesar kot otrok slovenskega jezika učil od nekega šaljivega kmeta in dveh svojih plemenitih dečkov, ki sta bila *ex Slavonia*. Izvirnik: »[D]idicit quoque Slavonicam, a buno rustico faceto et duobus suis pueris nobilibus ex Slavonia« (Simoniti 1979, 152, op. 21). Tomaž Lazar ugotavlja, da je v inventarnem popisu orožja iz leta 1507 navedeno, da je bil le-ta narejen v

prevladujočim deželnim identitetam (gl. Höfler 2009; Kočevar 2019b, 387–92; Rajšp 2020, 276–77).

Etnični prostor svojega ljudstva je dobro poznal tudi Trubar, ki si je kot mladenič nabiral znanje ter nato še pred objavo prve slovenske knjige kot duhovnik služboval v Trstu, Laškem, Ljubljani in Šentjerneju (Grdina 1999b, 372–73). O tem je v pismu svojemu švicarskemu reformatorskemu kolegu Heinrichu Bullingerju s 13. septembra 1555 med drugim zapisal: »[...] vnd aus derselbigen 17 jar nacheinander jm Windischland gepredigt; [...]« (Trubar [1555] 2015, 19).¹⁵ Ne Slovenci ne »Slovenska dežela« (*Windischland*), v kateri je reformator še kot katoliški duhovnik pridigal, nista bili njegovi iznajdbi, temveč zgodovinski danosti, ki sta imeli (zgolj) jezikovne in etnične attribute.

Na jezikovnem in etničnem načelu je Trubar nato osnoval tudi svoj koncept Slovenske cerkve, ki je, kot ugotavlja Luka Vidmar, idejno prestal protireformacijo in v dobi katoliškega pismenstva do prve polovice 18. stoletja pomembno zaznamoval tudi delovanje Katoliške cerkve na jezikovnem področju (Vidmar 2018, 9; 2019, 14; gl. tudi: Kerševan 2009, 31–32; Kidrič 1929–38, 65–66). V isto leto kot zgoraj omenjeno Trubarjevo pismo Bullingerju datirata tudi prvi znani pisni omembi »Slovenske cerkve« (nem. *windische Kirche*). In sicer je, kot opozarja Vidmar, Trubar svoji knjigi *Ta evangeli svetiga Matevsha* in *Cathechismus*, ki sta izšli leta 1555 (Vidmar, v tisku), posvetil, prvo: »TEI PRAVI CERQVI Boshy tiga Slouenskiga Iefika« (Trubar 1555, A2a), drugo pa: »VSEM VERNIM kerszhenikom tiga Crainskiga inu Slouenskiga Iefiga« (Trubar 1550b, A2).

Koncept »Slovenske cerkve« je še jasnejše poteze dobil v Trubarjevi *Cerkovni ordningi* iz leta 1564, ki je bila namenjena protestantski cerkve-

Windischen lannden (Lazar, v tisku). Boris Hajdinjak (2017, 71) opozarja na dve rabi nemške različice integralnega označevalca za slovenski etnični prostor, ki sta nastali v povezavi s slovenskim kmečkim uporom leta 1515, in sicer je Sebastian Franck v delu *Germaniae Chronicon* iz leta 1538 omenil *Auflauff im Windischen Land*, nakar je Clemens Jäger v delu *Spiegel der Ehren*, ki je izšlo pred letom 1561, upor poimenoval *Bauern-Aufruhr im Windischland*.

15 Tj. Vrečko in Krajnc-Vrečko 2015, 19. Prevod na str. 20: »[...] in iz njih 17 let zapored v slovenski deželi pridigal; [...]«.

ni organizaciji na Kranjskem, pa tudi v širšem slovenskem prostoru (Kerševan 2009, 32; Grdina 1999b, 376; Ahačič 2014, 501, 508–9). Knjiga, napisana v visoki knjižni slovenščini, je prinašala smernice, ki bi urejale cerkveno strukturo evangeličanske verske skupnosti in ji dale pastoralne ter obredne temelje (Rajhman 1988, 44; Grdina 1999b, 376; Ahačič 2014, 501). Čeprav Trubarjev cerkveni red v praksi ni popolnoma zaživel, predstavlja idejno vizijo slovenske reformacije. Marko Kerševan glede *Cerkovne ordninge* ugotavlja, da gre za »besedilo, ki bi hkrati spodbujalo versko, izobrazbeno in kulturno (samo)zavest in enotnost ljudi 'slovenskega jezika'« (Kerševan 2009, 32).

Ker je po Augsburškem verskem miru iz leta 1555 odločanje o veroizpovedi posameznih dežel Svetega rimskega cesarstva pripadalo deželnemu knezu, je *Cerkovna ordninga* posegala v njegove pravice. To je botrovalo tako zaplembi knjige kot Trubarjevemu izgonu. (Žnidaršič Golec 2009, 234–36; Ahačič 2014, 508–9) Kljub deželnoknežji prepovedi *Cerkovne ordninge* so jo v omejenem številu vendarle uporabljali protestanti širom slovenskega etničnega prostora tako na Kranjskem kot tudi na Štajerskem, Koroškem in Goriškem (Kidrič 1929–38, 65–66; Žnidaršič Golec 2009, 234–36, 239; Ahačič 2014, 508–9). Poleg tega je kljub odsotnosti cerkvenoupravne strukture koncept Slovenske cerkve, kot kažeta spodnja primera, na idejni ravni zaživel.¹⁶

Andrej Savinec je namreč v svojem pismu kranjskim odbornikom z 10. januarja 1572 med drugim izrazil željo po služenju *vnserer armen windischen Kirchen*. Trubarjev varovanec je svoje naslovnike obveščal, da študija teologije v Tübingenu zastran neimenovanih razlogov ne more več nadaljevati, in jih prosil, da bi mu dodelili pomoč ali cerkveno službo v »ljubi domovini« (nem. *lieben Patriae*). Smoter svojega študija je odbornikom opisal z besedami:

Pred štirimi leti sem se, vaših milosti nevreden služabnik, iz šole vaših milosti, po nasvetu in prijateljskem nagovarjanju mojega dragega ljubeznivega gospoda in zaščitnika učenega gospoda Primoža Trubarja, napotil iz Ljubljane v Tübingen, da bi tukaj študiral teologijo in Sveto pismo

16 Besedno zvezo *windische Kirche* je uporabljal tudi Jurij Dalmatin (Vidmar, v tisku). Gl. tudi Ahačič 2014, 508–9.

in tako sčasoma, z oznanjanjem božje besede služil in bil v korist naši ubogi slovenski Cerkvi. (Rajhman 1997, 51, izvornik 49)

S konceptom Slovenske cerkve se srečamo tudi v Dalmatinovem nemškem predgovoru k slovenskem prevodu *Biblije* s 1. januarja 1584, in sicer se ob koncu svojega predgovora še enkrat obrača na naslovnike – deželne stanove dežel Štajerske, Koroške in Kranjske rekoč:

Zato z vso vdanostjo in nedvoumnim zaupanjem pričakujem, da bodo vaše milosti in gospodstvo to slovensko biblijsko delo ne samo z naklonjenostjo sprejele, temveč jo [prav: ga] z vso milostjo in dobroto priporočile v čast božjo za razvoj in utrditev [ljube (V. K.)] slovenske Cerkve [*zarten windischen Kirchen* (V. K.)], ter za srečo in blaginjo vseh.« (Rajhman 1997, 294, izvornik 285)¹⁷

Evangelikianske Cerkve Štajerske, Koroške in Kranjske so bile med tem leta 1578 z *bruško pacifikacijo* začasno legitimirane, Kranjska pa je skupaj s Koroško sprejela cerkveni red, ki ga je bil za Štajersko sestavil David Chytraeus (Žnidaršič Golec 2011, 115). Vendar je bila dvajset let pozneje protestantska cerkvena organizacija po nastopu vladavine odločnega nadvojvode in poznejšega cesarja Ferdinanda II. leta 1598 odpravljena. Z ramo ob rami z deželnoknežjo (proti)reformacijo pa je napredoval tudi proces katoliške obnove, ki so ga vodili reformni škofje ter jezuiti in kapucini. (Kočevar 2016, 28–34) Prav slednji proces se je oprl tudi na nekatere dosežke dobe protestantizma, kot sta bili knjižna norma in koncept Slovenske cerkve.

Vidmar ugotavlja, da je ljubljanski škof Tomaž Hren svoj lekcionar *Evangelia inu lystuvi*, ki sta ga leta 1613 v Gradcu objavila skupaj z jezuitom Janezom Čandkom, v podnaslovu namenil identičnemu občestvu kot Trubar in Dalmatin svoje svetopisemske prevode. Obe gibanji – protestantizem in katoliška obnova – sta torej, tako Vidmar, nagovarjali (slovenske) krščanske skupnosti ne ozirajoč se na političnoupravne meje in cerkvenoupravni okvir, predvsem na Kranjskem. (Vidmar, v tisku) Hren-Čandkov lekcionar je torej namenjen »VSEM CATHOLISHKIM CERKVAM, STVprau v’Krajnki Dsheli« (Hren, Čandek in Dalmatin

17 Prevod nemškega izvornika je delo Jožeta Rajhmana.

1613, naslovnica). Vidmar poleg tega utemeljeno domneva, da je iz posvetilne besedne zveze brez posebnega razloga izpadla beseda »slovenskim« (Vidmar, v tisku).

Leta 1672 je ponovno izdajo lekcionarja pripravil Janez Ludvik Schönleben, ki je, kot ugotavlja Vidmar, očitno opazil pomanjkljivost v Hrenovem posvetilu in ga dopolnil s pridevnikom »slovenskim«. Dopolnjeno posvetilo se je potemtakem glasilo: »VSEM CATHOLISHKIM SLOUENSKIM Cerkuam, ftupráu v'Krainski Deshéli« (Čandek et al. 1672, naslovnica). Z vseslovenskim značajem lekcionarjev se je torej nadaljevala idejna dediščina Trubarjevega koncepta Slovenske cerkve, k čemur sta dodatno pripomogli dejstvi, da je imela Ljubljanska škofija svoj sedež v geografskem središču slovenskega etničnega prostora, svoje župnije pa do leta 1787 raztresene po Kranjskem, Štajerskem in Koroškem (Dolinar et al. 2011, 100–101, 122–23).¹⁸

Kot je izpostavil že Janko Prunk, se v prizadevanjih slovenskih protestantov za slovenski knjižni jezik ter cerkveno in šolsko organizacijo lahko vidi prve zametke »narodnega programa« pri Slovencih, čeprav je pravo gibanje, ki je imelo etničnost oziroma narodnost za svoj glavni smoter, nastopilo šele dve stoletji pozneje s preroditelji (Prunk 1993, 314–16). Ob tem velja izpostaviti le še, da je bilo tako reformaciji kot katoliški obnovi skupno to, da je bila njuna prva skrb vselej posvečena zveličanju občestva, medtem ko so bila prizadevanja na jezikovnem in kulturnem področju kljub izpričanemu domoljubju obeh gibanj temu cilju vselej podrejena. Pri tem slovenski prostor ni nobena posebnost, saj je tudi na Nemškem v času reformacije nacionalni moment v javnem diskurzu primat prepustil konfesionalnemu (prim. Haug-Moritz 2018).

Mit o etnični izbranosti

Anthony D. Smith je ugotavljal, da enega od najučinkovitejših generatorjev etnične (samo)prenove vselej predstavlja mit o etnični izbra-

18 O povezovalni vlogi Ljubljanske škofije za Slovence gl. Grdina 2006, 209.

nosti. Etnične skupnosti v zgodovini, ki niso posedovale lastnega mita o etnični izbranosti, so se svojemu etnocentrizmu navkljub v primeru izgube samostojnosti vselej raztopile, dodaja Smith. Kar mit o etnični izbranosti dela tako učinkovito vezivo skupnosti, je obljuba pogojnega odrešenja skozi očiščenje. Odrešenje je potemtakem mogoče doseči z vrnitvijo k starim navadam in prepričanjem. Smith navaja, da je to razlog za ponavljajoči se motiv vrnitve v mnogih etničnih in verskih tradicijah. Tak mit vselej spodbuja nove verske in kulturne preporode ter skupnosti zagotavlja trdoživost. (Smith 1991, 36–37)

Smith kot *locus classicus* mita o etnični izbranosti navaja zavezo na Sinaju, opisano v drugi Mojzesovi knjigi, ki jo je tretji mesec po izhodu iz Egipta Bog sklenil z Izraelovimi sinovi:

Zdaj pa, če boste res poslušali moj glas in izpolnjevali mojo zavezo, mi boste posebna lastnina izmed vseh ljudstev, kajti moja je vsa zemlja. Vi mi boste kraljestvo duhovnikov in svet narod. (2 Mz 19,5–6)

Zaveza med Bogom in izvoljenim ljudstvom Izraelom je bila nato v *Stari zavezi* večkrat obnovljena, z *Novo zavezo* pa razširjena na celotno krščansko občestvo. (Smith 1991, 37) Svetopisemski koncept izvoljenega ljudstva je pozneje tudi pri krščanskih ljudstvih in državah zelo pomembno oblikoval tako dojemanje lastnega odnosa do Boga kot do same etničnosti (gl. Hastings 1997, 1–34).

Zgornjemu gre dodati še navedek iz pete Mojzesove knjige, ki nazorno odraža vrnitev k versko-etnični tradiciji kot *spiritus movens* etnične samoprenove (angl. *ethnic selfrenewal*),¹⁹ in sicer:

Kadar pridejo nadte vse te reči, blagoslov in prekletstvo, ki sem ju položil predte, in si jih boš vzel k srcu med vsemi narodi, med katere te je pregnal Gospod, tvoj Bog, in se povrneš h Gospodu, svojemu Bogu, in boš poslušal njegov glas, ti in tvoji sinovi, natanko tako, kakor vam danes zapovedujem, z vsem srcem in vso dušo, tedaj bo Gospod obrnil tvojo usodo in se te usmilil in te spet zbral izmed vseh ljudstev, med katera te je razkro-

19 O konceptu etnične samoprenove gl. Smith 1991, 34–37; Kočevar 2019a, 97.

pil Gospod, tvoj Bog. Četudi bi bil razkropljen do konca neba, te bo Gospod, tvoj Bog, zbral in te vzel od tam. (5 Mz 30,1–4)

Starozavezno izvoljeno ljudstvo je postalo zgled mnogim mitom o etnični izbranosti v krščanskem svetu. Takšni pogledi so se pojavili npr. pri Hieronimu Praškem (*Jeronym Pražský*), mlajšem kolegu Jana Husa, ki je v začetku 15. stoletja zagovarjal idejo enotnosti jezika, etničnega izvora in vere, slavil je »prave in čiste Čehe«, o katerih je govoril kot o izvoljenem ljudstvu, ter svojim študentom naznanjal, da je Češka sveta nacija in Praga sveto mesto (Treichler 2007, 10, 19; Sayer 2000, 37). Enak nazor je vzklikal v vrstah angleških puritancev med državljanskima vojnama (1642–1651), ko je sentiment nacionalne enotnosti dobil še verski vidik. Angleži so postali za puritance izvoljeno božje ljudstvo, Anglija novi Izrael, angleška zgodovina pa zgodovina odrešenja (Schulze 2003, 125). Podobnih primerov iz starejše in mlajše zgodovine pa bi našli še mnogo.

V času reformacije je tudi na Slovenskem vzklikal izviren mit o etnični izbranosti, ki pa se za razliko od starejše češke ali mlajše angleške različice ni opiral na *Staro*, temveč je svoj navdih našel zlasti v *Novi zavezi*. Kot je opozoril Ahačič (2007, 238), je prevajalsko delo slovenskih protestantov pomembno motiviral odlomek iz *Apostolskih del*, ki opisuje, kako je Sveti Duh napolnil apostole, da so govorili v tujih jezikih (Apd 2,1–11). Poleg tega, ugotavlja Ahačič, vse tri ključne mejnike nastajanja slovenskega knjižnega jezika – Trubarjev *Abecednik*, Dalmatinov prevod *Biblije* in Bohoričevo slovnico – kot maksima povezuje stavek iz Pavlovega *Pisma Rimljanom*: »in vsak jezik bo slavil Boga« (Rim 14,11). Gre za misel, s katero se je apostol Pavel oprl na preroka Izaijo: »[M]eni se bo upogibalo vsako koleno, prisegal vsak jezik« (Iz 45,23).

Trubar, ki je svojo identiteto pri prvi objavi *Abecednika* leta 1550 skril za psevdonomimom *aniga Peryatila vseh Slouenzou*, je na dnu naslovne strani knjige navedel še obravnavani biblijski izrek v latinščini: »Rom. xiiii. Et oīs lingua confitebitur Deo« (Trubar 1550a, A1a). Izrek apostola Pavla kot vodilo knjige, ki je namenjena mladim in preprostim Slovencem, jasno ponazarja njena poglobljena cilja, da bi se namreč njeni naslovniki podučili o pomembnejših naukih krščanske vere

in se obenem naučili še brati. Izbiri mota bi nemara lahko botrovalo tudi dejstvo, da slovenščina do tedaj ni imela neprekinjene literarne tradicije (Gl. Pogorelec 2011, 33–37). Tozadevno ne preseneča, da se je Trubar videl kot duhovnega voditelja Slovencev, ko je zapisal: »[I]eft kir fem tudi kanimu fstarimu vom Slouenzom naprei poftaulen« (Trubar 1550a, 4).

V predgovoru Jurija Dalmatina k štiriintrideset let mlajšemu slovenskem prevodu *Svetega pisma* se srečamo še z nemško različico obravnavanega svetopisemskega izreka: »[A]lle zungen, wie Paulus aus Jesaia dem Propheten sagt, Gott bekennen.«²⁰ Avtor ga povezuje z naročilom apostolov, naj se evangelij povsod širi v »krajevno običajnem in razumljivem jeziku«, s čimer jezikovno prizadevanje postane del zgodovine odrešenja. Evangelij se je potem, tako Dalmatin, širil v grškem in latinskem jeziku, po Martinu Luthru²¹ pa naj bi se naposled razodel tudi »barbarskim narodom« in po nemškem so svetopisemski prevodi nastali še v francoskem, italijanskem, madžarskem, poljskem, češkem, ruskem, danskem in naposled tudi v slovenskem jeziku (Rajhman 1997, 291–92, izvornik 280–82).

Nazor, ki ga lahko označimo kot mit o etnični izbranosti, pa v Dalmatinovem predgovoru zasledimo, kot avtor ugotavlja, »Kako je Bog nam Slovincem naklonil milost«, in sicer ko zapiše:

In če bi mi Slovenci le hoteli tudi povsod hvaležno priznati, bi videli, da se je dobri, usmiljeni Bog tudi nas v teh deželah spomnil v našem navadnem jeziku [*in vnserer gewöhnlichen Muttersprach* (V. K.)] s posebno nepričakovano milostjo pred drugimi narodi [*Völcker* (V. K.)], naklonivši nam prav isti dar in razodetje svoje besede kakor spočetka Hebrejcem, nato Grkom in Latincem in naposled tudi Nemcem in drugim narodom [*Nationen* (V. K.)] (Rajhman 1997, 292, izvornik 282).

- 20 Jože Rajhman stavek prevaja: »[K]akor govori sveti Pavel po preroku Izaiju, v vseh jezikih izpovedovati Boga.« (Rajhman 1997, 291, izvornik 281) Dalmatin se pri svojem izvajanju sklicuje tudi na Pavlovo Prvo pismo Korinčanom (1 Kor 14).
- 21 Že pred Luthrom so nastajali nemški, angleški, češki idr. prevodi svetopisemskih besedil, vendar je bilo Dalmatinu na tem mestu bržkone pomembno, da je Luthrov prevod edini v skladu s pravovernostjo. Za pojasnilo in nesebično pomoč se na tem mestu vljudno zahvaljujem Lilijani Žnidaršič Golec.

Adam Bohorič je na naslovni strani slovnice zadevni svetopisemski izrek navedel v šestih jezikih, med drugim tudi v slovenščini (*Vfaki jezik bode Boga sposnal*). Neuradni moto se ponovi takoj na začetku jedrnega dela predgovora, ko avtor zapiše

O pravi rabi jezikov je najveljavnejši svetega Pavla izrek, ki ga navaja v listu do Rimljanov iz preroka Izaije, rekoč: »Vsak jezik bo slavil Boga.« S temi besedami nam prikazuje sv. Pavel znamenit nauk in presladko tolažbo, pa tudi pravo rabo jezikov. Kajti prvič ugotavlja, da bo zmerom obstajalo neko občestvo pobožnih, ki bodo s pomočjo jezikov Boga prav spoznavali in čistili, drugič pa očitno opozarja, da ta svet ne bo prešel, preden ne bo božja volja znana med vsemi ljudstvi in vsemi narodi. (Rupel 1934, 220)

Mit o etnični izbranosti, ki je nastal v vrstah reformatorjev prve generacije, je v najčistejši obliki izrazil mlajši predstavnik gibanja Andrej Savinec, ki je v svojem predgovoru v posthumno objavo Trubarjeve *Postile* leta 1595 svojim rojakom med drugim sporočal, da

[...] je Bog, ta nebeski Oča, iz velike neizrečene gnade inu milosti tudi nas Kraince inu Slovence raven inu poleg družih folkov h tej veliki gnadi pustil priti, de my tudi to cejlo sveto BIBLIO ali vse Svetu pismu v našim prvim slovenskim inu materinim jeziku imamo inu beremo, za katero veliko gnado inu dobruto bi my spodobnu Boga imejli častyti inu zahvaliti. (Trubar 1595, 00)

Slovenski mit o etnični izbranosti – *tudi nas Kraince inu Slovence raven inu poleg družih folkov*, ki je posredno oprt na starozaveznega preroka Izaija (Iz 45,23) in neposredno na novozavezna *Apostolska dela* (Apd 2, 1–11) ter Pavlovo *Pismo Rimljanom* (Rim 14,11) za razliko od drugih mitov o etnični izbranosti nima ekskluzivističnih predstav o lastnem odnosu do Boga, temveč je v tem pogledu afirmativen za Slovence in inkluziven do ostalih. Izraža namreč, da so *Krainci inu Slovenci s Svetim pismom* v lastnem jeziku *poleg družih folkov* zdaj enakopravni partner znotraj ekumene krščanskih ljudstev.

Topos o velikem obsegu slovanskega/slovenskega jezika z zametki nacionalnega mita

Humanizem je kljub svojemu svetovljanstvu hkrati tudi obdobje, ki je med evropskimi ljudstvi vzpostavilo mnogo (proto)nacionalizmov in sprožilo »(med)narodno tekmovanje za nacionalno čast«. ²² Hagen Schulze navaja, da je bilo za nastanek nemškega humanističnega (proto) nacionalizma ključno odkritje Tacitove *Germanije* sredi 15. stoletja. Oprt na podobo pristnih, zvestih, pogumnih in preprosto živečih Germanov, ki jo je podal rimski zgodovinar, se je nemški humanizem lahko uprl negativnim stereotipom, ki so v določenih delih Evrope tedaj veljali o Nemcih. Kljub temu da so bili nemški humanisti večinoma latinsko pišoči svetovljani, so obenem imeli tudi nacionalno poslanstvo, da bi namreč s klasično latinsko kulturo Nemčijo izpeljali iz »barbarstva«. (Schulze 2003, 134–36; prim. Rajšp 2020, 272–73)

Schulze nadaljuje, da je na ta način približno do leta 1500 zrasel nemški nacionalni mit, ki ga je zaznamovala podoba Nemcev kot nepokvarjenega naroda, ki naj bi nadomestil staro civilizacijo Italijanov in Francozov (Schulze 2003, 135). Kot tipičnega predstavnika takšnega »emancipirajočega se nacionalnega nemškega humanizma«, kot je gibanje označil Primož Simoniti (1979, 174), lahko štejemo Konrada Celtisa (1459–1508) (Rupprich 1957, 181–83), ki je med drugim menil, da bo prvenstvo v kraljestvu duha Germanija kmalu iztrgala »Lahom« in da bodo morali slednji priznati superiornost nemških poetov (Simoniti 1979, 172). Leta 1492 je Celtis v svojem znamenitem govoru dejal tudi, da uničevalnemu boju med Nemci in Italijani ne bi bilo konca, ko jih z Alpami ne bila ločila narava sama (Simoniti 1979, 172; gl. Celtis 1492). Znan pa je tudi njegov prezir do Slovanov, zlasti Čehov in Poljakov (Simoniti 1979, 172).

V povezavi z nemškim humanističnim (proto)nacionalizmom velja izpostaviti tudi Celtisovega mlajšega sodobnika Ulricha von Huttena (1488–1523) (Grimm 1974, 99–102), ki je s svojim delom *Arminius* iz leta

22 Prosti prevod besedne zveze, ki jo je skoval Caspar Hirschi (2012, 15), »national competition of honour«.

1520, v katerem se je oprl na germansko zmago nad rimskim vojskovodjo Varom iz zgoraj omenjene Tacitove *Germaniae*, začel nov literarni žanr, ki je v nemški književnosti nato vztrajal do prve polovice 20. stoletja (Pobežin 2018, 108–111; Rajšp 2020, 272–74). Vendar, kot ugotavlja Schulze, nemščine na raven nacionalnega jezika ni povzdignilo ne latinsko literarno delo humanistov ne spodletela reforma Svetega rimskega cesarstva (gl. Burkhardt 2009, 10–20), temveč verska reformacija Martina Luthra, s katero je merilo postal meissensko-saški dialekt, v katerem je napisan Luthrov prevod *Svetega pisma* v nemščino (Schulze 2003, 136–38).

Podobne (proto)nacionalistične topose, ki so nato zaznamovali posamezne literarne tradicije, so v času humanizma dobila tudi nekatera druga evropska ljudstva. Italijanske vojne (1494–1559) so rodile (proto)nacionalistična čustva Italijanov, ki sta jih nemara najjasneje izrazila Niccolò Machiavelli (Kočevar 2020, 62–65) ali Francesco Guicciardini.²³ Francisco de Quevedo je leta 1609 pri opisovanju značaja španskega ljudstva poudarjal njegovo različnost od »delomrznih« črncev in Indijancev ali »flegmatičnih« Nemcev (Schulze 2003, 132). V elizabetinski Angliji se je oblikovala močna kulturna zavest o pripadnosti lastni skupnosti, ki se je lahko oprla na Wyclifov prevod *Biblije*, domoljubna čustva stoletne vojne in razvit institucionalni okvir (Schulze 2003, 121–31). Podobne tendence pa so se pojavile tudi pri ostalih ljudstvih Evrope.

Pri Slovencih v času humanizma sicer še ni nastal poseben nacionalni mit ali (proto)nacionalistična retorika, z izjemo močnega protiturškega sentimenta,²⁴ četudi so se nekateri slovenski humanisti znašli v navzkrižnem ognju nemško-italijanskega spopada za prvenstvo na Parnásu. Bernard Perger, kraljevi superintendent na dunajski univerzi, si

23 Prevod navedka iz Guicciardinijevega dela je povzet po: Milza 2012, 297, 429–30.

24 Topos, ki bi ga lahko poimenovali *antemurale Christianitatis* ali *Vormaur der ganzen Christenheit*, je povezoval oba konfesionalna tabora, tako katoličane kot protestante, vendar v tem obdobju ni bil slovenska posebnost, saj je zaznamoval vsa krščanska ljudstva ob meji Osmanskega imperija in se je močno odrazil tudi na deželnih in stanovskih identitetah. V funkcijo slovenskega nacionalnega toposa je »predzidje Krščanstva« stopilo v času narodnega gibanja v 19. stoletju z literarnim žanrom turške povesti (Kočevar 2018, 127–36). Gl. tudi Vinkler 2011, 59–111.

je zaradi svoje naklonjenosti italijanskim pesnikom, ki jih je skušal pribiti na Dunaj, nakopal zamero nekaterih nemških kolegov, ki so želeli, da bi na Dunajsko univerzo prišel znameniti Konrad Celtis (Simoniti 1979, 172–73). Tudi sam Celtis je Pergerju zameril njegovo italoofilijo in ga leta 1493 napadel z epigramom, v katerem ga je naslovil z »verolomnim Slovanom« (lat. *perfide Slave*).²⁵

Kljub deficitu humanističnega (proto)nacionalizma pri Slovencih bi lahko rekli, da je slovenske »barve«²⁶ v vseevropski tekmi za nacionalno čast zastopal zlasti Adam Bohorič, ki se je s predgovorom²⁷ k svoji slovnici *Arcticae horulae* iz leta 1584 najbolj približal »nacionalnemu mitu« ter, kot ugotavlja Ahačič, na Slovenskem uvedel topos o velikem obsegu »slovanskega« oziroma slovenskega jezika (Ahačič 2012, 183–84; 2007, 208–9, 213; o tem tudi Burke 2004, 24). V Bohoričevem predgovoru namreč opazimo podobne nastavke kot pri nemškem »nacionalnem mitu«. Tako kot nemški humanisti je namreč tudi slovenski protestant s svojim pisanjem želel zavreči negativne stereotipe o svoji skupnosti, ko je opozarjal, da nekateri o »našem slovenskem jeziku nespoštljivo sodijo in govoré«.²⁸

25 Stih se glasi: »Non te Germana iam dicam stirpe creatum, / dum sperins patriam, perfide Slave, meam.« Slovenski prevod je prispeval Anton Sovrè: »Več ne porečem poslej, da na deblu si zrasel germanskem, / ker domovino črtiš mojo, zahrbtni Slovan!« Povzeto po: Simoniti 1979, 173, op. 74, 75.

26 Besedna zveza *slovenske »barve«* je tu rabljena zgolj kot prisposodba. Narodnih zastav, kot jih poznamo od francoske revolucije ali pomladi narodov dalje, v obravnavanem obdobju še ni bilo. Po drugi strani pa ni nepomembno, da so pred uvodno besedo Bohoričeve slovnice upodobljeni grbi vojvodin Koroške, Štajerske in Kranjske (Bohorič 1584, naslovnica).

27 Izvirnik: Bohorič 1584; prevod predgovora Antona Sovrèta: Rupel 1934, 219–35. Historiografska in jezikoslovna študija s prevodi ključnih pasusov: Ahačič 2007, 206–11. Gl. tudi: Kidrič 1929–38, 86–87; Simoniti 1979, 193.

28 Vsi citati iz Bohoričevega predgovora njegove slovnice so vzeti iz prevoda, ki ga je prispeval Anton Sovrè (Rupel 1934, 219–35). Da je namen Bohoričevega poveličevanja Slovanov res premagovanje negativne podobe, ki se je v določenih krogih tedaj očitno držala tako samih Slovencev kot nemara tudi slovanskih ljudstev nasploh, kaže misel, s katero zaključí drugi del svojega predgovora: »Saj prav nič ne dvomim, da bo tej moji preprosti, vendar resnični pripovedi sleherni rodoljub pritegnil in z menoj vred potrdil, da se mora slovanski narod imeti za zelo starega in

Da bi povečal pomen jezika, ki mu je slovnica posvečena – torej slovenščine, je Bohorič slovenščino predstavil kot enega od slovanskih dialektov, Slovence pa kot del »zelo močnega, domala po vsem svetu razširjenega« slovanskega naroda. Na začetku zato poudari, da z imenom »Slovani« ne označuje »kakega v zakotnem kraju skritega, v določenih, in to le ozkih mejah zaprtega ljudstva« (Rupel 1934, 225), kar je bil očitno stereotip o Slovencih, temveč s Slovani pojmuje

vse krájine in ljudi, kateri koli ali slovenski govore ali se jim očitno vidi, da jih veže zbog pretežno ujemajočega se besedišča bodisi nekako svaštvo bodi[si] krvno sorodstvo s slovanskim jezikom« (str. 225; prim. Rajšp 2020, 280).

Jezikovno (ne)enotnost slovanske skupnosti pozneje primerja z različnimi nemškimi dialekti, ki naj bi si bili, tako avtor, med seboj bolj različni kot slovanski jeziki (Rupel 1934, 228).

O etimologiji imena Slovani Bohorič zapiše, da le-to izvira od slave: »Jasno je torej, da so prejeli Slovani ime po slavnih delih« (Rupel 1934, 226). Na kar naj bi kazala tudi Ciceronova hvala bojevitosti (antičnih) »Dalmatov«. Za humanizem značilno vpletanje izvorov v klasični literarni kanon se nato nadaljuje s postavitvijo praizvora Slovanov v čas trojanske vojne, ki naj bi po avtorjevem izračunu potekala »kakih tisoč let po vesoljnem potopu« (str. 227). Nakar poudarja veliko razširjenost slovanskega jezika, saj se po avtorjevem mnenju slovanska beseda razlega po večjem delu sveta, »če že ne po vsej zemlji«. Ko našteva posamezna slovanska ljudstva in dežele, poudarja, da Slovani prebivajo »od morjá do morjá« (str. 227–28), čemur doda obširen seznam toponimov v srednji, vzhodni in jugovzhodni Evropi, ki so (domnevno) slovanskega izvora (str. 228–30).

Bohorič navede tudi dva pravna vira legalnih pravic slovanskega jezika, in sicer odredbo cesarja Karla IV., »naj se poslej še sinovi volilnih

po številu zelo močnega, domala po vsem svetu razširjenega, da ga ni imeti za kaj vem kako zanikarnega, ampak da ga je po pravici prištevati med najbolj spoštovane in je poznavanje njegovega jezika prav tako potrebno kakor katerega koli drugega.« (Rupel 1934, 232)

knezov uče med drugimi poglavitnimi jeziki tudi slovanskega« (Rupel 1934, 231), in (imaginarno) listino Aleksandra Velikega, s katero naj bi antični makedonski vladar Slovanom v zahvalo za pomoč pri osvajanjih dovolil, da smejo zavzeti najlepše pokrajine na severu in jugu Evrope (str. 235). Medtem ko je slednja listina plod domišljije, se »odredba« Karla IV. dejansko nanaša na 31. poglavje Zlate bule iz leta 1356, s katerim je cesar določal, naj se otroke oziroma naslednike štirih svetnih volilnih knezov cesarstva poleg nemščine, ki se je naučijo »po naravni poti«, od sedmega leta starosti dalje poučuje tudi v latinskem, italijanskem in slovanskem jeziku (*Slavica*).²⁹

Na slednje določilo znamenitega cesarja in češkega kralja se Bohorič sklicuje dvakrat, saj nato še ob koncu predgovora, ko se obrača na svoje naslovnike, sinove deželanov in vitezov dežel Štajerske, Koroške in Kranjske, le-tem na dušo polaga: »Ker nalaga, dalje, Zlato pismo sinovom volilnih knezov dolžnost, da se uče slovanskega jezika, si bodite tudi Vi v svesti, da Vam bo v posebno diko, ako ga pospešujete« (Rupel 1934, 233). Iz nadaljnega avtorjevega izvajanja je moč razbrati, da neznanje slovenščine med plemstvom notranjeavstrijskih dežel, ali vsaj slovenskega etničnega prostora, ni bila težava, pač pa je Bohorič želel poudariti pomen nadaljnega literarnega razvoja slovenščine, saj njenim govorcem »do naših dni še ni bilo dano«, da bi imeli celotno *Sveto pismo* v svojem »narečju« (str. 224).

Ob Bohoričevem predgovoru gre dodati še, da je kljub navidezni zabrisanosti pojmovne meje med Slovenci in Slovani ta vendarle dovolj jasno nakazana. Avtorju je pri sklicevanju na »slovanske brate« šlo na

29 Povzeto po nemškem prevodu latinskega izvornika, ki ga je leta 1978 priskrbel Wolfgang D. Fritz: »Wir bestimmen daher, daß die Söhne, Erben oder Nachfolger der erhabenen Fürsten, nämlich des Königs von Böhmen, des Pfalzgrafen bei Rhein, des Herzogs von Sachsen und des Markgrafen von Brandenburg, die doch wahrscheinlich als Kinder die deutsche Sprache auf natürliche Weise erlernt haben, vom siebenten Jahre an in der lateinischen, italienischen und slawischen [d. h. wohl tschechischen] Sprache unterrichtet werden.« (Karel IV. [1356] 1978) Fritz je očitno domneval, da se je označevalec *Slavica* nanašal na češčino, kar spričo dejstva, da je bil Karel IV. češki kralj, gotovo drži. Bi pa k temu sklepu vendarle veljalo dodati domnevo, da se je omemba »slovanščine« nanašala na vse slovanske jezike, ki so se sredi 14. stoletja govorili na teritoriju Svetega rimskega cesarstva.

roko dejstvo, da slovenščina (do 19. stoletja) ni imela različnih označevalcev za *species* – Slovence in *genus* – Slovane (Lenček 1990, 94, 96). Da se je razlik med posameznimi Slovani in njihovimi »narečji« avtor dobro zavedal, postane jasno, ko na več mestih našteva različne Slované, in sicer Bosance, »(Moshe ali) Moskovite«, Rutene, Hrvate (Rupel 1934, 227), Litvance, Poljake, Čehe, »Lužičane ali Vende«, Moravce, »Valahe«, Rascije³⁰ in Bolgare, ter (slovanske) jezike, v katere je *Biblija* že bila prevedena: češkega, poljskega, rutenskega in moskovitskega (str. 224).

Ko govori o Slovencih ali slovenščini, se Bohorič zateče k tedaj razširjeni sintagmi »kranjski ljudje ali Slovenci«, »Kranjci in Slovenci«, ter kranjskemu lingvonimu: »kranjsko narečje«, »kranjski jezik« (Rupel 1934, 224, 232).³¹ Zlasti na dveh mestih Slovence tudi geografsko zameji, v prvem primeru k njim prišteva tudi kajkavce (»Bezjake«),³² v drugem pa prostorsko zameji jezik, ki mu je njegova »kranjska slovnica« namenjena, in sicer »narečje Kranjcev in njim blizko in sorodno, po vsej Kranjski in večjem delu Štajerske in Koroške« (str. 232). Slovnica je bila torej posvečena izključno slovenščini (Ahačič 2012, 213),³³ topos o veliki »slovanščini« pa je treba razumeti kot Bohoričev prispevek h gradnji slovenskega poznohumanističnega »nacionalnega mita«.

Na podobna stališča kot v Bohoričevem naletimo tudi v Dalmatinovem predgovoru k slovenskemu prevodu *Svetega pisma*, ki je prav tako kot Bohoričev datiran s 1. januarjem 1584 v Wittenbergu. Dalmatin naslovnike – notranjeavstrijske deželne stanovce – med drugim spomni, da se slovenski jezik »še pred kakimi tridesetimi leti« ni ne pisal ne tiskal in da niso bili redki, ki so trdili, da ta jezik ni primeren ne za pisanje ne tiskanje z latinskimi črkami, kaj šele za prevod *Svetega pis-*

30 Z »Rasciji« bržkone označuje Srbe.

31 O sintagmi *Kranjci in Slovenci* gl. Höfler 2009, 11; Grdina 2011, 17, op. 27; Rotar 1987, 465. O karniolizaciji slovenskega etno- in lingvonima gl. Golec, v tisku.

32 Navedek: »Na Spodnjem Štajerskem jih je precejšno število: tu se posebej nazivajo Slovence (po domače jim pravijo Bezjaki). In malo niže vsa Požega, vsa Kranjska naša in velik del Spodnje Koroške, Kraševci, vsi Istrani, dotikajoč se mesta po imenu Pole, podložnega Benetkam, ki so ga ustanovili Argoriavti, kakor piše Strabo.« (Rupel 1934, 228)

33 Ko Bohorič obravnava posamezne slovanske jezike, za označevanje slovenščine uporabi kranjsko ime (*Carniolana*).

ma. Takšnim trditvam se Dalmatin po robu postavi z evokacijo toposa o veliki razprostranjenosti slovanskega jezika in ljudstev, pri čemer mu pomaga zgodnjenovoveška »pojmovna nedoslednost«, s pomočjo katere za potrebe afirmacije slovenščine govori o veliki slovanščini.

Dalmatin dvomljivcem v slovenščino tako odgovarja, da:

[...] ni slovanski jezik skrit v kakem kotu, ampak je danes v razmahu po mogočnih in mnogih deželah, čeprav razdeljen v nekaj dialektov; kajti danes govore slovanski jezik ne samo tisti, ki prebivajo na vsem Kranjskem, Spodnještajerskem, Koroškem in v sosednjih deželah, kakor na Hrvaškem, v Dalmaciji in Slovenski marki, na Krasu, v Metliki in v Istri, ampak tudi na Čehi, Poljaki, Rusi, Ukrajinci, Bošnjaki, Vlahi in skoro večji del ljudstev, ki jih je naš dedni sovražnik Turek siloma odtrgal od krščanstva, tako da je celo na turškem dvoru poleg drugih jezikov, ki so v Turčiji na splošno in tudi v pisarnah v rabi, slovanski jezik med poglavitnimi. In vsa našeta slovanska ljudstva morejo naše narečje [...] čisto dobro in mnogo laže dojeti in razumeti kakor mi njihovo [...]. (Rajhman 1997, 293, izvornik 283)

Primož Simoniti je sicer ugotovil, da je že Pavel Oberstain tisti Slovenec, ki je prvi uporabil trditev o »slovanščini« kot najbolj razširjenem med jeziki, in sicer v svojem panegiriku iz leta 1513, v katerem omenja, da mu je bil Maksimilijan I. naročil, naj pripravi slovar, s katerim bi se cesar lahko do konca naučil slovanskega/slovenskega jezika, ki je med vsemi jeziki najbolj razširjen (*lingua Sclavonica omnium aliarum latissima*) (Simoniti 1979, 152, 193). Simoniti nato potegne premico uporabe toposa o velikem obsegu slovanščine/slovenščine od Oberstaina preko Žige Herbersteina in Jurija Dalmatina do Bohoriča (str. 193). Poleg tega je že Franc Kidrič ugotavljal, da je delu slovenskih protestantov na konfesionalnem področju sledilo zbiranje »slovanskih narodno-poveljčevalnih elementov«, ki naj bi svoj vrh doseglo prav z avtorjem prve slovenske slovnice (Kidrič 1929–38, 86–87).

Bohorič je med slovenskimi protestanti torej najbolj poudarjal vrednost slovenščine in pomen njenega učenja argumentiral z veliko razširjenostjo slovanskih jezikov. Ahačič ocenjuje (2012, 208), da je Bohorič

s predgovorom svoje slovnice slovenščino postavil na čelo najboljšejnje-
ga evropskega jezika. Topos o velikem obsegu slovanščine/slovenščine pa
se je nato pojavil še pri Alasiu da Sommaripi (Ahačič 2012, 76–77; Ahačič
in Šekli 2008, [79]–94), Valvasorju, čeprav neodvisno od Bohoriča,³⁴
Hipolitu Novomeškem (gl. Ahačič 2012, 87–140) in Marku Pohlinu.

Sklep

Doba reformacije je s svojimi stvaritvami na jezikovnem področju v
drugi polovici 16. stoletja na proces slovenske etnogeneze delovala kot
katalizator, četudi je bila njena pozornost v prvi vrsti posvečena veroiz-
povedi. Ker se je obdobje protestantizma na Slovenskem zaključilo z vla-
davino nadvojvode in poznejšega cesarja Ferdinanda II., ki je zlasti med
letoma 1598 in 1628 v skladu z določili Augsburškega verskega miru v
notranjeavstrijskih deželah izvedel protireformacijo, so se morala verska
prizadevanja protestantov na Slovenskem z izjemo Prekmurja ponovno
umakniti katoliški veroizpovedi.

Kljub neuspehu na konfesionalnem področju je doba reformacije svoj
neizbrisni pečat pustila na področju izgradnje slovenske etnične iden-
tite, saj se je katoliška obnova, ki je spremljala deželnoknežjo proti-
reformacijo, oprla na določene dosežke protestantov. Z vidika sloven-
ske etnogeneze so se za pomembne izkazali zlasti štirje od teh, in sicer:
1) knjižna norma, ki se je v polnosti izoblikovala med letoma 1550 in 1584,
2) koncept Slovenske cerkve, ki ga leta 1550 zasnoval Primož Trubar,
3) mit o etnični izbranosti, oprt na stavek iz Pavlovega *Pisma Rimljanom*,
»in vsak jezik bo slavil Boga« (Rim 14,11), ter 4) topos o velikem obsegu
slovanskega/slovenskega jezika z zametki nacionalnega mita.

V skladu s Handelmannovim in Smithovim modelom razvoja etnič-
nih skupnosti, ki je bil predstavljen v uvodu, lahko torej postavimo tezo,
da so Slovenci kot etnična skupnost čas reformacije dočakali na ravni

34 Kot ugotavlja Kozma Ahačič (2012, 182–88), se Valvasor sicer ni naslanjal na
Bohoriča, čigar slovnica je v 17. stoletju veljala za izgubljeno, temveč na Hatthiasa
Quadena in Hermanna Fabroniusa. Gl. Valvasor 1689, VI, 271–77.

etnične kategorije, v katero so se izoblikovali tekom srednjega veka. Kot takšno je slovensko etnično kategorijo določalo in povezovalo zlasti nje-
no ključno etnično znamenje – slovenski jezik. Poleg tega so Slovence
določale še druge prvine njihove ljudske kulture kot npr. nezapisano
ljudsko pesništvo. Vse od konca prvega tisočletja dalje pa so nastajali
tudi sporadični zapisi slovenščine, vendar kljub pojavom slovenskih za-
pisov neprekinjena literarna tradicija ni nastala.

Z obdobjem knjižnega dela protestantov, ki sta ga napovedali prvi
Trubarjevi knjigi leta 1550 in je svoj vrh doseglo leta 1584, ko sta izšla
Dalmatinov prevod *Svetega pisma* in Bohoričeva slovnica, pa je sloven-
ska etnična skupnost dobila svojo prvo »institucijo«, ki jo je od tedaj da-
lje neprekinjeno povezovala – svoj normiran knjižni jezik. Poleg tega je
tudi Trubarjev koncept Slovenske cerkve pomembno zaznamoval ka-
toliške lekcionarje, ki so sicer izhajali v okviru Ljubljanske škofije, ven-
dar naslavljali vse Slovence ne glede na njihovo deželno ali cerkveno-
upravno pripadnost.

Z mitom o etnični izbranosti in toposom o velikem obsegu slovan-
skega/slovenskega jezika z zametki nacionalnega mita pa so se tudi
Slovenci z nekoliko zamude pridružili vseevropski humanistični tek-
mi za nacionalno čast. Poleg tega se je topos o veliki slovanščini iz prve
slovenske slovnice nadaljeval tudi v njenih naslednicah. Na podlagi teh
dosežkov lahko v skladu z Handelman-Smithovim modelom zaključ-
imo, da so se Slovenci v času reformacije iz etnične kategorije razvili na
raven etnične mreže z lastno knjižno normo in produkcijo ter intelek-
tualno elito, ki se je zavedala vitalnih interesov svoje skupnosti. Čeprav
je slovenska etnična identiteta v 17. in 18. stoletju primat prepustila po-
sameznim deželnim pripadnostim, nikakor ni izginila in je v 19. stoletju
postala temelj za oblikovanje slovenskega naroda v političnem smislu.

VIRI IN LITERATURA

Tiskani viri

Bohorič, Adam. 1584. *Arcticae horulae succisivae de Latinocarniolana literatura, ad
Latinae linguae analogiam accommodata, Vnde Moshoviticae, Rutenicae, Poloni-*

cae, Boëmicæ et Lusaticæ lingvæ, cum Dalmatica et Croatica cognatio, facilè deprehenditur. Vvitebergæ [Wittenberg:] [Johann Cratonis Haeredes]. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-XJXCBRP9>

Hren, Tomaž, Janez Čandek in Jurij Dalmatin. 1613. *Evangelia inu lystuvi: na vse nedéle, inu jmenite prasnike, cêliga léjta, po stari karszhanski navadi resdeleni: vsem catholiciskim cerkvam, stuprau v'Krajnski Desheli, k' dobrimu, s'novizh is Bukovskiga na Slovënski jesik svestu prelosheni.* Prev. Jurij Dalmatin. Istiskanu v'Némshkim Grádzu [Gradec:] skusi Iuria Widmanstéterja [Georg Widmanstetter] v' sakladi tiga vissoku vrejdniga [...] Gospuda Thomasha, Lublanskiga Shkoffa. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-oDZ4FLI6>

Čandek, Janez, Janez Ludvik Schönleben, Jurij Dalmatin in Tomaž Hren. 1672. *Evangelia inu lystuvi: na v'se nedele inu jmënitne prasnike, ceiliga léita, po catholiciskim slouenskim cerkuam, stupráu v'Kraïnski deshéli, k' dobrimu, is Latinskiga na Slovenski jesik suestu prelosheni, inu s'nouizh poprauleni.* Stiskanu v'Nemskim Gradzu [Gradec:] skusi Widmanstetterse erbe [Widmanstetter Erben] v' sakhladi Joannesa Helma. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-F1MRGDoK>

Trubar, Primož 1550a. *Abecedarium vnd der klein Catechismus In der Windifchen Sprach.* [Schwäbisch Hall: Peter Frentz]. https://fran.si/korpus16/Knjiga/5/abecedarium_katekizem_vindicarski

Trubar, Primož 1550b. *Catechismus.* [Schwäbisch Hall: Peter Frentz]. <https://fran.si/korpus16/Knjiga/4/katekizem>

Trubar, Primož 1555. *TA EVANGELI SVETIGA MATEVSHA, SDAI PERVIZH VTA Slouenski lefig preobnernen.* [Tübingen: Ulrich Morchart.] https://fran.si/korpus16/Knjiga/8/evangelij_svetega_matevza

Trubar, Primož 1595. *HISHNA POSTILLA.* Tübingen: Georg Gruppenbach. https://fran.si/korpus16/Knjiga/51/hishna_postilla

Objavljeni viri

Rajhman, Jože, ur. 1997. *Pisma slovenskih protestantov = Briefe der slowenischen Protestanten.* Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede.

Rupel, Mirko, ur. 1934. *Slovenski protestantski pisci.* Ljubljana: Tiskovna zadruga.

[Skalić, Pavel?]. (1560) 2015. Latinsko poročilo o ustreznosti Trubarjevih knjig. Prevedel Aleš Maver. V *Vrečko in Krajnc-Vrečko* 2015, 389–91.

Trubar, Primož. (1555) 2015. Henriku Bullingerju, 13. septembra. V *Vrečko in Krajnc-Vrečko*, 2015, 19–21.

- Trubar, Primož. (1560) 2015. Krištofu vojvodi Württembersškemu, 8. decembra. V Vrečko in Krajnc-Vrečko 2015, 58–60.
- Vrečko, Edvard, in Fanika Krajnc-Vrečko, ur. 2015. *Zbrana dela Primoža Trubarja 10: Primož Trubar; pisma*. Ljubljana: Pedagoški inštitut. <https://www.doi.org/10.32320/978-961-270-230-4>.

Literatura

- Ahačič, Kozma. 2007. *Zgodovina misli o jeziku na Slovenskem: protestantizem*. *Linguistica et philologica* 18. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- . 2012. *Zgodovina misli o jeziku na Slovenskem: katoliška doba (1600–1758)*. *Linguistica et philologica* 28. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- . 2014. »Veliki slovenski Cerkveni red.« V Primož Trubar. (1564) 2014. *Cerkveni red (1564): znanstvenokritična izdaja dela Cerkovna ordninga z znotrajjezikovnim prevodom v sodobni slovenski knjižni jezik*, ur. Kozma Ahačič, 501–29. Trubar v sodobnem jeziku 3. Ljubljana: Založba ZRC.
- Ahačič, Kozma, in Matej Šekli. 2008. »Komentar in kritični prevod slovničnega uvoda v italijansko-slovenskem slovarju Alasia da Sommaripe (1608).« *Slavistična revija* 56 (1): [79]–94.
- Berghe, Pierre L. van den. 1991. »Biologija nepotizma.« V *Študije o etnonacionalizmu*, ur. Rudi Rizman, 79–108. Knjižna zbirka Krt 79. Ljubljana: Knjižnica revolucionarne teorije.
- Brendle, Franz. 2015. *Das konfessionelle Zeitalter*. Berlin in Boston: DeGruyter.
- Burke, Peter. 2004. *Languages and Communities in Early Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Burkhardt, Johannes. 2009. *Deutsche Geschichte in der Frühen Neuzeit*. München: Verlag C. H. Beck.
- Celtis, Conradus [Konrad]. 1492. »Oratio in gymnasio in ingelstadio publice recitata.« *The Latin Library*. <http://thelatinlibrary.com/celtis.oratio.html>
- Cevc, Tone. 2000. »Genese der slowenischen Volkskultur.« V *Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo: začetki slovenske etnogeneze = Slowenien und die Nachbarländer zwischen Antike und karolingischer Epoche: Anfänge der slowenischen Ethnogenese 1*, ur. Rajko Bratož, 559–80. Situla: Razprave Narodnega muzeja Slovenije = Dissertationes Musei nationalis Sloveniae 39. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije in Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Dolinar, France Martin. 2011. »Die Gegenreformation in Innerösterreich und das Schicksal der Protestanten.« V *Primus Truber 1508–1586: Der slowenische Reformator und Württemberg*, ur. Lorenz Sönke, Anton Schindling in Wilfried Setzler, 327–40. Stuttgart: W. Kohlhammer Verlag.

- Dolinar, France Martin, Aleš Gabrič, Miha Kosi, Tomaž Nabergoj in Mateja Rihtaršič. 2011. *Slovenski zgodovinski atlas*. Ljubljana: Nova revija.
- Golec, Boris. V tisku. »Karniolizacija – stranpot v slovenski etnogenezi?« V *Kolektivne identitete skozi prizmo zgodovine dolgega trajanja: slovenski pogledi*, ur. Vanja Kočever. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Grdina, Igor. 1999a. *Od Brižinskih spomenikov do razsvetljenstva*. Maribor: Obzorja.
- . 1999b. »Trubar, Primož.« V *Enciklopedija Slovenije 13*, ur. Marjan Javornik, 372–78. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- . 2006. »Do 'fine moke oo' mleto Trubarjevo vprašanje.« *Stati inu obstati 2* (3-4): 202–36.
- . 2011. »Pripadnosti in identitete med preteklostjo in vizijami prihodnosti.« V *Jezi-ki, identitete, pripadnosti med središči in obrobji: V počastitev 500. obletnice rojstva Primoža Trubarja*, ur. Kozma Ahačič in Petra Testen, 9–20. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Grimm, Heinrich. 1974. »Hutten, Ulrich von.« V *Neue Deutsche Biographie 10*, 99–102. Spletna verzija. <https://www.deutsche-biographie.de/pnd118555049.html#ndbcontent>
- Hajdinjak, Boris. 2017. »Kmetje nimajo nobene pravice do pritožbe': kmečki upor leta 1915 in Posavje.« V *Leukhup! kmečko uporništvu v obdobju predmoderne; zgodovina, vzporednice, (re)prezentacije*, ur. Sašo Jerše, 33–76. Ljubljana: Slovenska matica in Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU; Brežice: Posavski muzej.
- Handelman, Don. 1977. »The Organization of Ethnicity.« *Ethnic Groups: An International Periodical of Ethnic Studies 1* (3): 187–200.
- Hastings, Adrian 1997. *The Construction of Nationhood: Ethnicity, Religion and Nationalism*. Cambridge in New York: Cambridge University Press.
- Haug-Moritz, Gabriele. 2018. »Luther in nemška nacija: revizija velike pripovedi.« *Zgodovinski časopis 72* (3-4): 372–91.
- Hirschi, Caspar. 2012. *The Origins of Nationalism: An Alternative History from Ancient Rome to Early Modern Germany*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Höfler, Janez. 2009. *Trubarjevi »Lubi Slovenci« ali Slovenija pred 650 leti v Strasbourgu: o pojmu Slovenije v srednjem veku*. Ljubljana: avtor.
- »Izoglosa.« S. d. Fran. <https://fran.si/iskanje?View=1&Query=izoglosa>
- Južnič, Stane. 1993. *Identiteta*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Karel IV. (1356) 1978. *Die Goldene Bulle: das Reichsgesetz Kaiser Karls IV. vom Jahre 1356*. Akademie der Wissenschaften der DDR, Zentralinstitut für Geschichte. Prev. Wolfgang D. Fritz. Spletna verzija. <http://pom.bbaw.de/mgh/index.php>
- Kekez, Hrvoje. 2010. *Bitke prekretnice hrvatske povijesti*. Zagreb: Mozaik knjiga.

- Kerševan, Marko. 2009. »Božja beseda in/kot ljudski jezik pri slovenskih protestantih 16. stoletja.« *Slavistična revija* 56-57 (4-1): 23–34.
- Kidrič, Franc. 1929–38. *Zgodovina slovenskega slovstva: od začetkov do Zoisove smrti: razvoj, obseg in cena pismenstva, književnosti in literature*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Kočevar, Vanja. 2016. »Vojvodina Kranjska v času Ferdinanda II. (1595–1637): politična zgodovina osrednje slovenske dežele.« Doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani.
- . 2018. »Družbena in identitetna mobilnost kranjskih deželnih stanov kot posledica protireformacije in katoliške obnove.« V *Družbena in identitetna mobilnost v slovenskem prostoru med poznim srednjim vekom in 20. stoletjem*, ur. Boris Golec, 101–79. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- . 2019a. »Ali je slovenska etnična identiteta obstajala v prednacionalni dobi? Kolektivne identitete in amplitude pomena etničnosti v zgodnjem novem veku (1. del).« *Zgodovinski časopis* 73 (1-2): 88–116.
- . 2019b. »Ali je slovenska etnična identiteta obstajala v prednacionalni dobi? Kolektivne identitete in amplitude pomena etničnosti v zgodnjem novem veku (2. del).« *Zgodovinski časopis* 73 (3-4): 366–411.
- . 2020. »Ali je slovenska etnična identiteta obstajala v prednacionalni dobi? Kolektivne identitete in amplitude pomena etničnosti v zgodnjem novem veku (3. del).« *Zgodovinski časopis* 74 (1-2): 38–95.
- Kohler, Alfred. 1994. »Bayern als Vorbild für die innerösterreichische Gegenreformation.« *Katholische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich 1564–1628 = Katoliška prenova in protireformacija v notranjeavstrijskih deželah 1564–1628 = Riforma cattolica e controriforma nell’Austria interna 1564–1628*, ur. France Martin Dolinar, 387–404. Celovec, Ljubljana in Dunaj: Hermagoras = Mohorjeva; Gradec, Dunaj in Köln: Styria.
- Lazar, Tomaž. V tisku. »Poznosrednjeveško vojskovanje kot kovačnica kolektivnih identitet: slovenska izkušnja?« V *Kolektivne identitete skozi prizmo zgodovine dolgega trajanja: slovenski pogledi*, ur. Vanja Kočevar. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Lenček, Rado Ludovik. 1990. »The Terms Wende – Winde, Wendisch – Windisch in the Historiographic Tradition of the Slovene Lands.« *Slovene Studies: Journal of the Society for Slovene Studies* 12 (1): 93–97.
- »Martinac, pop.« S. d. *Hrvatska enciklopedija: mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=39155>
- Milza, Pierre. 2012. *Zgodovina Italije*. Ur. Peter Štih in Peter Vodopivec. Zgodovina držav in narodov 5. Ljubljana: Slovenska matica.
- Ogrin, Matija. 2018. »Slovenski rokopisi 17. stoletja v senci 30-letne vojne in ‘doba književnega zastoja’«. V *Tridesetletna vojna in slovenski etnični prostor v prvi polovici*

17. stoletja: znanstveni posvet; program in povzetki referatov, ur. Vanja Kočevar in Miha Preinfalk, 25–26. Ljubljana: ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa.
- . 2020. »Slovenski rokopisi 17. stoletja v senci tridesetletne vojne in 'doba književnega zastoja'«. V *Tridesetletna vojna in Slovenci: evropski konflikt in slovenski prostor v prvi polovici 17. stoletja*, ur. Vanja Kočevar, 375–98. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Pobežin, Gregor. 2018. »Nihil odiosius quam nomen Italarum: Vergerij mlajši med humanističnim univerzalizmom in nacionalizmom.« *Evropski humanizem in njegovi izzivi* 41 (2): 99–115.
- Pogorelec, Breda. 2011. *Zgodovina slovenskega knjižnega jezika: jezikoslovni spisi* 1. Ur. Kozma Ahačič. Zbirka Lingua Slovenica, Fontes 1. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU in Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Prunk, Janko. 1993. »Narodni program.« V *Enciklopedija Slovenije* 7, ur. Marjan Javornik, 314–16. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Rajhman, Jože. (1982) 2013. »Trubar, Primož (med 1507 in 1509–1586).« V *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU. Spletna verzija. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi729148/#slovenski-biografski-leksikon>
- . 1988. »Cerkovna ordnina.« V *Enciklopedija Slovenije* 2, ur. Marjan Javornik, 44. Ljubljana: Založba Mladinska knjiga.
- Rotar, Janez. 1987. »Toponimika in etnika v Trubarjevih pregovorih in posvetilih.« *Zgodovinski časopis* 41 (3): 465–72.
- . 1991. »Najstarejši domači zapis imena dežele Kranjske.« *Zgodovinski časopis* 45 (3): 357–61.
- Rozman, Andrej. 2011. »Uveljavljanje češčine in slovaščine v književnosti do narodnega preporoda.« V *Jeziki, identitete, pripadnosti med središči in obrobji: v počastitev 500. obletnice rojstva Primoža Trubarja*, ur. Kozma Ahačič in Petra Testen, 271–87. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Rupprich, Hans. 1957. »Celtis, Konrad.« V *Neue Deutsche Biographie* 3, 181–83. Historische Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. Spletna verzija. <https://www.deutsche-biographie.de/pnd118519891.html#ndbcontent>.
- Sayer, Derek. 2000. *The Coasts of Bohemia: A Czech History*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Schulze, Hagen. 2003. *Država in nacija v evropski zgodovini*. Modra zbirka: Delajmo Evropo. Ljubljana: Založba I*cf.
- Simoniti, Primož. 1979. *Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Smith, Anthony David. 1991. *National Identity*. Reno, Las Vegas in London: University of Nevada Press.

- . 2009. *Ethno-Symbolism and Nationalism: A Cultural Approach*. London in New York: Routledge.
- Snoj, Marko. V tisku. »Slovanski jezik v vzhodnih Alpah na prelomu prvega in drugega tisočletja, slovenščina in Slovenci.« V *Kolektivne identitete skozi prizmo zgodovine dolgega trajanja: Slovenski pogledi*, ur. Vanja Kočevar. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Treharne, Reginald Francis. S. d. »Edward I.« *Britannica*. <https://www.britannica.com/biography/Edward-I-king-of-England/Wars>
- Treichler, Michael. 2007. *Das von nationalen Motiven geleitete Handeln und Denken des Jan Hus am Beispiel des Kuttenger Dekrets*. München in Ravensburg: Grin Verlag.
- Valvasor, Janez Vajkard. 1689. *Die Ehre dess Hertzogthums Crain, das ist, Wahre, gründliche, und recht eigentliche Belegen- und Beschaffenheit dieses ... Römisch-Keyserlichen herrlichen Erblandes / ... durch selbst-eigene ... Historisch-Topographische Beschreibung, in funffzehnen, wiewohl in vier Haupt-Theile unterschiedenen, Büchern, wie auch häuffigen Abrissen und zierlichen Kupffer-Figuren, ausgebreitet, von Johann Weichard Valvasor ...; aber in reines Teutsch gebracht, auch, auf Begehren, mit manche beyfügigen Erklärungen, Anmerck-und Erzehlungen, erweitert durch Erasmum Francisci*. Laybach; [Nürnberg]: Wolfgang Moritz Endter.
- Vidmar, Luka. 2018. »Schönleben in koncept slovenske Cerkve.« V *Janez Ludvik Schönleben (1618–1681): 400-letnica rojstva; znanstveni simpozi; program simpozija in povzetki referatov*, ur. Monika Deželak Trojar, 9. Ljubljana: Založba ZRC.
- . 2019. »Koncept slovenske Cerkve: Trubar, Hren, Schönleben.« V *Razvoj kolektivnih (etničnih) identitet na Slovenskem skozi prizmo zgodovine dolgega trajanja: znanstveni posvet*, ur. Vanja Kočevar in Boris Golec, 14. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU.
- . V tisku. »Schönlebnova izdaja lektionarja in koncept slovenske Cerkve oziroma slovenskih cerkva.« V *Janez Ludvik Schönleben v luči novih raziskav*, ur. Monika Deželak Trojar. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Vilfan, Sergij. 1961. *Pravna zgodovina Slovencev: od naselitve do zloma stare Jugoslavije*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Vinkler, Jonatan. 2011. *Uporniki, hudi farji in hudičevi soldatje: podobe iz evropskih in slovenskih imaginarijev 16. stoletja*. Digitalna knjižnica, Dissertationes 17. Ljubljana: Pedagoški inštitut. <https://www.doi.org/10.32320/978-961-270-094-2>
- Žnidaršič Golec, Lilijana. 2009. »Trubarjeva Cerkovna ordninga med zelenim in živetim.« V *Vera in hotenja: študije o Primožu Trubarju in njegovem času*, ur. Sašo Jerše, [224]–42. Ljubljana: Slovenska matica.

- . 2011. »Die 'Slowenische Kirchenordnung' von 1564 zwischen Wunsch und Wirklichkeit.« V *Primus Truber 1508–1586: der slowenische Reformator und Württemberg*, ur. Anton Schindling in Wilfried Setzler, 103–15. Stuttgart: W. Kohlhammer.
- Wakounig, Marija. 2017. »Hemma von Gurk – Ema Krška: Das Werden einer Heiligen.« V *Heilig: transkulturelle Verehrungskulte vom Mittelalter bis in die Gegenwart*, ur. Dietlind Hüchtke in Kerstin S. Jobst, 141–60. Göttingen: Wallstein Verlag.
- Wimmer, Albert K., in W. T. H. Jackson. 1998. »Walther von der Vogelweide.« V *Anthology of Medieval German Literature*, ur. Albert K. Wimmer, 318–53. Tretja, revidirana izdaja. Spletna verzija. <https://www3.nd.edu/~gantho/noframes.html>